لەوەتای ئەمڕۆدا سیاسەت چ بوونەوەرێکە؟ … نەوزاد جەمال

وەک هەمیشە ووتوومە، جیالەوەی کورد کێشەیەکی گەورەی سیاسی و فەرهەنگی و مرۆیی هەیە، هاوکات کێشەیەکیتر دەچێتەسەری کە ئەویش سەرکردەسیاسیەکانیەتی. بەدڕبەنەکیتر، سەرچاوەی گرفتەکانی نێتەوەی کورد، تەنها داگیرکەرو نیارو هەلومەرجی دەرەکی و ناوچەیی و نۆخەیەکان نیین، بەڵکو پشکەکی باشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوانەی بەناوییەوە سیاسەت دەکەن. ڕەنگە، هەڵدانەوەی پەردەکانی مێژووی سیاسی ئەمە، باشترین ژێدەربن کە تاچەندە سەرکردەکان هەکاری یاریدەدەری شکست و ماوەرانی بن. لەهەمووشی ناخۆشتر ئەوەیە، شکستەکان دووبارەو هاوشێوەن. کارەساتەکان ئەوەندە لەیەکدەچن، وەکئەوەی نیارانی کورد، کلیلی شکستەکانیان باشدەزیبێتەوە!

ئاخۆ؛ ئەو بوونەوەرە کییە کە سیاسەت دەکاتە پیشەو چالاکی ژیانی؟ پرسیارێک کەچیتر ناکرێت بیری لێنکەینەوە، بەتایبەت کاتێک کە ژیانی سیاسی بەبنبەستدەگات. شایەنی ووتنە، لەگەرمبوونی کێشەو چەبوونەوەی ڕوداوەکاندا، زۆر باسی سیاسەت و حزب و هەڵوێستەکانیان دەکرێت، بەڵام کەمتر قسەلەسەر کاراکتەری سیاسیەکان دەکرێت. هەڵبەت، لەڕووی زانستییەوە، بابەتیبوون وادەخوازێت کە پرسەکان نەکرێنە کەسی و زوومی ڕۆخنەو پرسیارەکان لەسەر خودی کەسێکی سیاسی نەوەستێت. بەڵام، دەشکرێت کاراکتەرو بیچم(فیگەر) سیاسیەکانیش وەک بابەتی توێژینەوە شرۆڤەبکرێت. کەواتە، ناکرێت ڕەفتاری سەرکردەو سیاسیەکان بخرێنە دەرەوەی توێژینەوەی ڕۆخنەییەوە، بەتایبەت لە کولتورێکی سیاسی وەکئەوەی کوردستاندا کەسێتی سیاسی، تەوەری سەرەکی و پێتی ململانێ و ناکۆکیەکانێ.

لەئێستەدا، ململانێی سیاسی لەناکۆکی نەوان بکەرسیاسیەکاندا چەبەتەوە. پەدەچێت ڕەهەندی کەسێتی، فەرمێکی زۆر ئاڵۆزی بەکێشکان دابێت کەخاوبوونەوە سەدیەک بخایەنێت. هەڵبەت، ئەمە ئاگەر لەبنەڕەتدا باوەڕمان وابێت هەکاری ناکۆکیەکان ململانێی سیاسیە، نەک پاشخانی کەسیی سیاسیەکان. ئاگەر سەرنجی گوتاری سیاسی سەرکردەحزبیەکان بدەیت، ناچارانە کەسێتی و ڕەفتارو هەڵسوکەوتەکانیان مایەی پرسیاری زۆرن. ئەوەی لەمیدیاکاندا باسدەکرێت، دەمانگەیەنێتە ئەنجامێکی ترسناک: سیاسیەکان خەریکی

خیانن، نک پرس نیشتمانی و گشتیکان.
واتە، سیاسیکانمان سەرقالی ژیانی ڕۆژانەی خیانن لەفەرمی کارو چالاکی سیاسییدا. ئەمک کە سەرقالی وەرگرتنی خەاتە یا بەوانامە، ئەوەک کاراکتەری هەمیشەی کەوکەنفرانسەکانە. یەکەکیتەر، لەتەکاندا، تەنزو پلار فەدەدات، دانیەکیتر لەگەشگیری خیدای و ئەویتر لەبەدەنگی و کەمدوویدایە. هەیە، بەردەوام لەگەشتدایەو هەشە، لەبەر واژەکردن سەری خی بەناخورەت. جەریکیتریشت هەیە کە ناپەرژەتە سەر سیاسەت لەبەر کاری بازارگانی و کەمپانیاکانی. هی وامان هەیە کە تەنها لەکاتی بروسکەلەدان بەهەی بەنەکانەوە دەبینرەت. کەسانیترت هەیە سەرقالی دابەشکردنی میراتی دەسەاتی سیاسی و ئابوریە. هیتر هەیە لەخەمی جەگرتنەوەی سەرکردەیەکی پەشووتردایەو هتد…

ئەوا من هەر باسی پەرلەمانتارو ئەوانە ناکەم کە لەپلەو پەگەی فەرمانگەکانی حکومەتدان. چونکە، ئەوانیش چیرەکەکی هاوشەویان هەیە. کەواتە، لەوەاتی ئەمەدا خەترخانکردن بە پەداویستیەکانی ڕۆژانە، وایکردووە بەناوی سیاسەتەوە، سیاسەت بمرەت. ئەوەی لەژیان و خەم و بیرکردنەوەی زەربەی کاراکتەرە سیاسیەکاندایە، خەتوریە نەک سیاسەت تەوەری. واتە، تەوەری سەرەکی و پلەیەک سیاسەت نیە، بەکو بەدیهەنانی خودەتی کەسەکیە. لەڕەدا، سیاسەت بەمانای زیندەچالاکیەکی گشتی و مرەیی نەک وتاردان، وتارنووسین و خوەندنەوە لەکەنفرانس و لەدوانی ڕۆژنامەوانی یا ئامادەبوون لەکەبوونەوەی حزبیدا.
بەیە، کاتەک کە کەشکان و گرفتکان بەدەرەتان و بەچارە دەمەننەوە، هەمیشە دەپرسم ئاخە ئەم وەاتە سیاسی و سەرکردەی تەدایە؟ ئەری کوا بەیارو بەشداریە کاراکانتان؟ کامە پلان و ڕگەچارە. ئەی ئەوە لەکوەن و بە ئامادەنین؟ ئاخر، بە ئەمە تەنها ئەوە دەبینین، بەەام ئامادەیی کردەییتان بەدینا کەین و هەستپەناکەین؟ بەەە ئەوە لەهەسارەی خەتاندان. لەخولگەی خەمە خەیکانتدا دەخولەنەوە، خەەکیش لەخولگەی خوارەوەدا قەتیس.

بەداخەوە، ئەوەندەی ئەو سیاسیانە لەبەنەی لاوکیکاندا دیارو بەرچاون، ئەوەندە لەکاتی ڕووداوکان و کارساتکاندا نائامادەن. سەیرە کە ئەم کاراکتەرە سیاسیانە بە لەساتەوەختی ناپەویست و لاوکییدا بەرچاون، دووهەندەش لەبەیارو چارەسەرکردندا بەئیرادەن. کەواتە پرسیارەکە ئەویە: ئایا هەشتا گەرپان و کایەی خیان نەدەزیوەتەوە؟ یا خیان خزاندەتەوە جەگیەکەوە کە دونیای سیاسەتی

بچووککردەتەوە بە کەستی خۆیان؟
بەگومان، میکانیزمی خۆدزینەوە لە پرس و کۆشکان وایکردووە، بەکۆوکبوونەوەی رۆتینی قەرەبووبکرێتەوە. لەجیاتی بەیاری پۆیست، لەدوان و وتار و پیرۆزبایی و هۆوەستنواندن جگەی گرتۆتەوە. دیارە، سیاسەت بۆتە بۆنیەکی وەرزیی. لەبەرئەوە، هەمیشە ئەو پرسیارە دووبارەدەکەموە: ئایا ئێم بوونەوەرە سیاسیە کێیە کەبەناوی سیاسەتەوە مافی سیاسی هەموومانی زەوتکردووە؟ ئایا خەریکی چیەو خەمی ئەو کامەیە؟ خواست و ویستەکانی لەچیدایە تا پشتگیری بکەین؟ ئەمە چ کاراکتەرێکە کە لەکۆشوگرفتسیاسیەکان رادەکات و دەشیوێت هەموو تاکەکی ئێم وڵاتە دەستبەسنگەوبگرێت لەئاستیدا؟ ئاخر، چ بوونەوەرێکە کەبیوێت هەموو هاوڵاتیان ببنە قوربانی، بەئەوەی هیچ دەستکەوتێک و مافێکی گشتی دابینکات؟
لەڕەوە، زەدەوی نیە ئەگەر بووترێت کە سیاسیەکانی ئێمە، مایەی نائومێدکردن و بێهیواکردنی کەمەگەن. هەکاری پوچاندنی سیاسەت و بێهودەیی بوونی مرۆڤەکانن. کەسانێکن کە پاشەڕۆژی ئێمە رادەستی قەدەری روداوەکان دەکەن. هاوکات پشکی شەر لە دەستکەوتەکان بخەیان دەبەن و لەئێمەی زەوتدەکەن.

بۆیە، ئەگەر سیاسیەکان ویستیان پێناسی راستی و دروستی خۆیان بزانن، با بێن لە خەڵکی سەر شەقام و بازاڕەکان ببیستین. لەو گوهەڵخەن کەچیان پێدەوترێت و چەنهایی باسدەکرێن. ڕەنگە، دواجار ئەوە باشترین دادگەیەت کە مافی تەواویان بە ببەخشێتەوە.
بەشبەحاڵی خەم و خەشبەختانەش، لەژیانمدا ساتێک نەبووە ئەرێی بەپەگەو پلەی هیچ سیاسیەکی ئێم وڵاتبکەم. چونکە ئەوسا دەبوو خەم بەمرۆڤێکی زەبوون و نائازاد بزانم. ئاخر، کاتێک مرۆڤێک کەسیاسیس ئیرادەی بەیاردان و توانای ئاراستەکردنی پرس و روداوەکانی نەبێت. بوێری هەڵوەستەکردن و هەڵگرتنی بەرپرسیارێتی و لەخۆرا نەبینێت کێشوگرفتەکان چارەکات، ئیتر بەکام ماناو پەوەر خێی پێ سیاسییە؟

نوخوازی لە دەلاقەی مانیفەستێ

ئەدەبییەکانی کورد شەڤی وانگۆ، کفری، داکار

کاوان محەمەدپوور

پێشکی:

مژووی ئەدەبی هەر نەتەوەک پێ لە بەرەوروو بوونەوە و خوقاندن و بەگژ داچوونی، فەرم و بیرکەی جیاوازی نووسەران بە دەرباز بوون لە گوتار، یا خود شێوازکی مژینە کە لە پرسەی مژوویی‌دا بەسەر نووسەر سەپاوە. ئەو بەرەنگاریێ و «دژە کلاسیک» بوونی نووسەرانی ئەدەبییێ کە بە ناوی «نوخوازی»و «نوگەری» لە وژدا دتئاراوە. دیارە کە دخی تایبەتی مژوو پکهنەری گوتاری زالی ئەدەبی دەبتەوە و نووسەری ئەدەبی ناراستەوخۆ_لێ بێ جاریش استەوخۆ_ دەچتە ژر هژمنی ئەو گوتارە و دەبەتە ئەمرازک بە نواندنی شێوازکی تایبەت لە ئەدەبیات‌دا. ئەو دخە «نوکتکی زەریف» و حاستەمی مژوویە کە بەنیسبەت کەم نووسەر بەسەری دا ئاگاداریان هەیە، واتە وستان لە قناغکی تایبەتی مژوویی کە ئتوانین بە (حزوور لە بەزرەخی مژوو ئەدەبی) نودر بکر. داهنەر خی لم بزرخ رزگار دکات و شێوازیکی نوێ لە وژ دخقنت. ئم رزگارکردنە دخکی متافیزیکییە بە داهنەر، هر بیە لە ئاستی ئایدیا و ئندشە دقوم و لە دووایید‌ا بە کنەشی داهنەر جستمند دبتەوە. «مانیفست» هەر ئەم دخە تایبەتەیە کە نووسەر تێدا دەوستت. ئەم دخە بەرزەخییە،نووسەر لیەک کاتی ناواز‌دا وەک هموو مژوو پناسە دکات و لە هەمان کاتیشدا وەک هیچ شتکی ناسنت، ئم دخە «لە نواندا بوون» و «وەک کس نچوون», مانیفستە(1) .

بە هنانە ئارای مانیفست لە لایەن نووسەرەوە مژووی ئەدەبی لە حاەتی بەرزەخی دتە دەر و دەست پکی نوێ بە ئەدەبیات دەرەخسنت. ئەم دەست پکە، دەست پکک نییە کە بەتەینا و لە پانتایەکی تاکی و بە زمینەیی هاتبتە ئاراوە. بە گومان هەوتی مژووی ئەدەبی و گوتارە سیاسی، کمەایەتی و ئابووریی، کبەندک لە «دخی خوقاندن» پک دنن و ئیمکانک

بنووسەر ودست ئدن کە «داهنان» لە دەقی ئەو دا خ بنونت._ شەی یەکەمی جیهانی کبەندک لە قەیران ب مرڤ دروست دکات کە لە ناو هونردا ب «دادائیسم» خ ئەنونت، دەروون شیکاری فریدی و لە پش ئەو پش کەوتنی زانستی مرڤ و دستکوتکانی دادائیسم، ئو کبەندەی ب «سوررئالیسم» پکدنی_.

مانیفست هەوی ئەوە دەدات کە بفامنت، مژووی ئمە لەو دخ ناوازدا هەگری چ چەمک و پناسەیەک، کە لە مژووی ابردوو جوداوازمان دەکات. ئەم ئاگامەندیی ئەو هەلە (ب داهنر) دەرەخسنت کە خی مژووی خی بنووستەوە، مژوویەک کە رووی لە داهاتوویە. واتا کیەک لە دوو چەمکی (ابردوو) و (داهاتوو) لە نووسراوک بەناوی مانیفست خ نیشان ئەدات. مانیفست نواندن و روون کردنوی ئم شتی ک ل ابردوو هبوو بام نبینراو، و پیناسکردن و نیشاندانی ئم شتی ک ل داهاتوودا- _داهاتووی نزیک _دت. هەر بیە لە دەق پیرزکانیشدا مانیفست بە مانای « بەم زوانە بت وون ئەبتەوە» بەکار هاتووە. مانیفست وونکەرەوی مژوویەکی ابردوو و مژوویەکی داهاتوویە کە خی بە نڤیسار جەستەمەند دەکات، و ئەنجام و دەرئەنجامی مژوو پکەوە گر دەدات. لەو وانگەدا مانیفست وونکەرەوی ئەو حەقیقەتانەیە کە لە پشت حیجابگەلی جیاوز خیان حەشار داوە و بە نووسینی مانیفست ئاشکرا ئەبن.

بە چاوکردنی گشتی لە دەقی مانیفستەکان بمان دەرئەکەوت کە هەر مانیفستەی بە شوەی گشتی دەبت ئەم چەند خاەی تدا بەدی بکرن: دەقک کە لە رووی ئەدەبی دیار، روون و هچ دژوار نووسی و گیی تدابەکار نەبردرابت، دەرئەنجامی ئەندیشەی تاک یان جەماعەتک نووسەرە کە شواز و رسا و بنچینی ئایدیای نو باس ئەکات ک لە کمەگا دا باو بتەوە. مەبەست لە نووسینی مانیفست دەبرینی ئایدیا و ئەندیشکی نویە ب جیاکردنەوەی مژووی ابردوو لە مژووی داهاتوو(2). هەر بیە دەقی شعر یا چیرک یا هەر دەقکی ئەدەبی ناتوانت وەکوو مانیفست ناوی لنن، بەکوو ئەم دەقانە (شعر،چیرک و…) دەرئەنجامی بیرکی مانیفستین، نە خودی مانیفست. ئم دقگل توانستی رسابندی و روون کردنو ب مانای مانیفستیان نیی. هەر وەک باسمان کرد مانیفست

«روون‌که‌ره‌وه‌یه»، روونکه‌روه‌ی د‌خ‌ک که له پ‌شدا هه‌بووه به‌ام نه‌بینه‌راوه، وه به نووسینی مانیف‌ست ل‌ م‌ژوودا ده‌رده‌که‌و‌ت.

یه‌که‌مین هه‌و‌ ب‌ روونکردنه‌وی م‌ژووی ئه‌ده‌بی جیهانی به نووسینی مانیف‌ست، له سا‌ی 1886 زاینی له‌لایه‌ن (ژان مورئاس) به ب‌اوکردنه‌وه‌ی (مانیف‌ستی سه‌مب‌لیسم) له ر‌ژنامه‌ی فیگار‌ رووی دا. به‌دوای ئه‌و مانیف‌ست‌گه‌لی ئه‌ده‌بی وه‌کوو ف‌ت‌ریسم، دادائیسم،سوررئالیسم و… نووسران. ب‌ گومان ه‌ل و م‌رج‌ک که ر‌ژئاوا ت‌یدا به‌سه‌ری ده‌برت له به‌دی هاتنی ئه‌و مانیف‌ستانه کاریگه‌ری هه‌بووه، ئه‌و د‌خه‌ م‌ژوویی ر‌ژئاوا به ئاشکرایی له ده‌قی هه‌ر یه‌ک له‌و مانیف‌ست‌یانه به‌دی ده‌کر‌ت-_ ب‌وانه مانیف‌ستی دادائیسم یان سوررئالیسته‌کان_.

له م‌ژووی ئه‌د‌بیاتی کوردی هه‌ر به‌م ش‌وه که ده‌ق‌کی ئه‌ده‌بیمان نیی‌ که ناوبانگی جیهانی (جیهانی م‌د‌رن) هه‌ب‌ت تا ه‌ستاش مانیف‌ست‌ک نه‌نووسراوه که بتوان‌ وه‌کوو مانیف‌سته جیهانییه‌کان ه‌نگدانه‌وه‌ی له‌سه‌ر ئه‌ده‌بی جیهانی هه‌ب‌ت. هه‌به‌ت ئه‌مه کار‌کی ز‌ر دژواره و ل‌ توانستی و‌ژ‌ی ز‌رین‌ی ن‌ت‌و‌کاندا نیی‌ چ بگاته ئه‌ده‌بی لاوازی کورد!. ه‌ی ئه‌و که‌م و ک‌ریانه ز‌ر ه‌و لایه‌ن ده‌گر‌ته‌وه که ل‌م وتاره‌دا ج‌گای باسی نیی‌. به‌ام ئه‌گه‌ر سرنج بده‌ینه م‌ژووی ئه‌ده‌بی کوردی، چاومان به چه‌ند ده‌ق ده‌که‌و‌ت که به‌ناوی مانیف‌ستی ئه‌ده‌بی ب‌او بوونه‌وه و سا‌ان‌کیش له‌لایه‌ن نووسه‌رانیان ده‌قی ب‌ نووسراوه و ساحیبی به‌رهه‌می ئه‌ده‌بی بوون. ئه‌و مانیف‌ستانه ته‌نیا له ناو ئه‌ده‌بی کوردی‌دا ه‌نگ دانه‌وه‌یان هه‌بووه و ته‌نانه‌ت ئه‌ده‌بی دراوس‌یه‌کانی کوردیشیان ژ‌ر کاریگه‌ری خ‌یان ن‌داو‌. ب‌ گ‌مان یه‌ک‌ک له‌م ه‌یانه ده‌گه‌ر‌ته‌وه ئه‌وه‌ی که ده‌قی مانیف‌سته‌کان ت‌نیا باسی بارد‌خی کوردستانی کردووه و بن‌ما‌ی‌کی فیکری ل‌ ف‌لس‌ف‌ و زانستی جیهانییان پ‌و‌ دیار ن‌بوو‌،و‌ له لایه‌کی تره‌وه ده‌ق‌کی ئه‌ده‌بی له‌لایه‌ن نووسه‌ری کورد به‌رهه‌م نه‌هاتووه که بتوان‌ له ئاست‌کی جیهانی و جیاواز له م‌ژووی ئه‌ده‌بی جیهانی خ‌ی نیشان دات. ب‌ گومان ه‌رو‌ک باسمان کرد، ئ‌م ک‌م و ک‌ری‌ ه‌گ‌لی جیاوازی ه‌ی‌ ک‌ ب‌ش‌کی ز‌ریان شیاوی باو‌ر‌ و پاساوی دروستی ه‌ی‌.

له‌م وتاره به کورتی باسی س‌ مانیف‌ستی ئه‌ده‌بی ده‌که‌ین که تاه‌ستا هه‌ر به‌و ش‌وازه‌ی که ئه‌ده‌بی جیهانی مانیف‌ستی

نووسیوه نووسراو و بڵاو کراونەوە و جەماعەتێک نووسەری لە خۆ گرتووە. ئەم وتارە تەنیا ڕوانگەکی مێژووری و شرۆڤەکی کوورتی هەیە بەسەر ئەم سێ مانیفێستە، وە لە هەوڵی خوێندنەوەی ڕەخنەیی بنەما فیکرییەکان یان کەم و کەری شێوازی نووسینی مانیفێستەکان نییە. جێگای ئاماژەیە جگە لەم سێ مانیفێستە دەقیتر بە ناوی مانیفێست لە وێژەی کوردیدا نووسراون_ وەکوو مانیفێستی دووهەمی وەران لە فەرهاد پیربال و چەن مانیفێست لە سەباح رەنجدەر _ کە بانگەوازی جیاوازی و نوێخوازی دەکەن. ئەوەی کە ئەم دەقانە دەنە ژێرخانەی مانیفێست یان نا؟، وە هەروەها ئایا لێسەردەمانی داوخان و تێکشکانی گشت کاریزما و «دەقە دەستوورییەکان!!» دیسانەکە مانیفێستە لەم چەشنە، وەکوو سااڵنی هەوڵی سەدەی بیستەم کاریگەری هەیە؟، دەچێتە باسێکی تریشەوە کە لە مەبەستی ئەم وتارە کورتەدا نییە. لەم وتارە لەپێشدا بە کورتی فەزا و هەڵ و مەرجەکانی هەرەمی کوردستان_وەکوو نووسەرانی یەکەمین مانیفێستی وێژەی کوردی_ باس ئەکەین و لە دووایی دەچینە سەر باسی گرووپی ڕوانگە و کفری. لە بەشی کۆتایی باس لە مانیفێستی داکار _وەکوو یەکەم مانیفێستی کوردستانی ئێران_ دەکەین.

نوێخوازی پاش گەران:

قۆناغی یەکەمی نوێخوازی (شێخ نوری ، گەران و…) هەر وەکوو شێعری کلاسیک زیارت خێی لە ڕەمانسیزمێتی شێعری ئەدا و لە بواری ناوەرۆکدا بە هەستی ناسکی شێعر غەنایی دەتە ئاژماروە. ڕەمانسیزمێتێک کە لە بازنەی سروشت، نیشتمان پەروەری، ژن و ئەندیشەدا بوو(3). پاش شەڕی جیهانییە کە ئەم ڕەوتە شێعرییە نزیک دەبێتەوە لە ریالیزم. شێوەی ڕەمانتیستی و زیاتر ریالیستی تا ساڵەکانی حەفتای زاینی شێوازی زاڵی ئەدەبی هەرەمی کوردستان بوو و درێژەی تا ئەو سااڵنە(١٩٦٠-٧٠) لەاڵیەن نووسەرانی ئەدەبی کە زیاتر شاعیر بوون هەیە. بەڕام لە دەیەی حەفتای زایینی گەشەی سیاسی هەرەم، بەدەرکردنی بەیاننامەی یازدەی ئازار کە تێیدا دان بە مافە ڕەواکانی گەلی کورد ئەدات هەڵەکی نوێ بە دەرەتان لە فەزای چەق بەستووی سیاسی- کۆمەاڵیەتی سازدەکات. ئەم فەزایە دەبێتە هۆی بەدی هاتنی چاپەمەنی و گۆڤار و ڕۆژنامەی نوێ کە تا ئەو سەردەمانە هەڵی خە دەرخستنیان نەبوو(4) لە هەمان کات دا یەکیەتی نووسەرانی کورد دادەمەزرێت و چەندین دامو دەزگایی ڕۆشنبیری و ئەدەبی پێک دێت. هاوکات لەگەڵ ئەم گۆڕانکاریانە

بزاڤکی سیاسی نوێ لە ئارا دابوو کە سەرگەرمی پێکهێنانی رێکخستنی نوێ بێ ئاگەرناتیڤکی سەرکردایەتی لە بزووتنەوی نەتەوە خوازی ئۆو دیوی کوردستان بوون. ئەم هەل و مەرجە سیاسییە و گۆرانکاری ئەدەبی جیهانی لە سەدەی بیستەم بە دەرکردنی چەندین مانیفێستی ئەدەبی، دڵخۆک بێ ئەدەبی کوردی بەدی دێنێت کە لە بازنەی (ئەدەبی نوخوازی گۆران) بێتەدەر. فەزای سیاسی کراوەتر لە لایەن ژمی بەعس و بەدی هاتنی کۆبەندێک لە گۆڤار و رۆژنامە کە باس لە ئەدەبی نوخوازی جیهانی دەکەن، هەستی بەرتەنگی ئەدەبی ئەو سەردەمەی کورد دێنێتە بزوان و بانگەوازی نوخوازی لە قەڵەمی گەلێک نووسەر دێتە ئاراوە.

تازەگەری ئەدەبی ئرووپا ئەم جارە نە لە لای ئەدەبی تورک (وەک سەردەمی شێخ سالح و گۆران بێ نیهزەتی فەجری ئاتی و سەرکردایەتی تەفیق فیکرەت) (5) بەڵکوو لەلایەن ئەدەبیاتی عەرەب بە ئەدەبی کورد گەیشت. مانیفێستی 1969ی بەغدا(شاعیرانی عەرەب) و مانیفێستی 1968ی شاعیرانی مسری و دەرچوونی کەمەڵە گۆڤاری(الکلمه،الاداب،شعر 69 و مجله الشعر) لە ئەدەبی عەرەب و هەخنه و شعری شاعیرانی نوخوازی وەکوو (یوسق الخال، بدرشاکر السیاب، ئەدۆنیس، ابراهیم جیرا) و ئاشنایی ئەدەبی کوردی لەگەڵ گۆرانکاری ئەدەبی جیهانی لەم ڕگە، هەڵکی گونجاو بێ نوخوازی پاش گۆران لە ئەدەبیات هەخساند. ئەدەبی عەرەب لە شەستەکان بە پێچەوانەی ئەدەبی کوردی بە کاریگەری شعری لوبنان بەرەوروی گەشکی شیاو ببوە(6). ئەم هەوتە لە ئەدەبی عەرەب و ئاشنایی شاعیرانی کورد لەگەڵ گۆرانکاری ئەدەبی سەدەی بیستەم و کرانەوەی فەزای سیاسی کوردستان بوو بە هۆی هاتنە ئارایی دوو دەستە و گرووپی شعری نوخواز بە ناوی «وانگە» و «کفری». هەڵبەت لەکەنار ئەم گرووپانە شاعیرانی وەکوو رەفیق سابیر، پەشۆ، ئەنور قادر محەمەد یان لە ساڵەکانی دوایی گرووپی تەلیعەی هەولەر(مەهاباد قەرەداغی، جەلال بەرزنجی، محەمەد عمر عوسمان و..) هەبوون کە کاردانەوەی زۆریان لە شعری کوردی هەبوو. بەڵام یەکەمین مانیفێستەکانی ئەدەبی کوردی لەلایەن ئەم دوو گرووپە ئاراستەی مژووی وژەی کوردی کران. چەشنێک نوخوازی و گەش لە ئەدەبیات دایەی حەفتا هاتئارا کە ئەدەبیاتی کوردیش هەر بەشوازی ئەدەبی جیهانی ویستی نوگەری و دەربرینی خۆی بە مانیفێست ئەنواند. هەر چەند شوازی

تازەگەری دوو گرووپی-وانگە و کفری- هەر لە دژ و قناغکی تایبەت رووی دا و لە بەشکی زۆری ئەدەبی دا وێنای یەک ئەکەن بەناو هیچ کات یەکتریان نەگرت. لە ڕاستیدا ئەم وەک چوونە لە زۆر جێ لە بواری ناوەڕۆک- هەیەکەی دەگەڕێتەوە قناغەتایبەتیەکانی مژووی کوردستان.

مانیفێستۆ ئەدەبییەکانی کوردی:
وانگە:

مانیفێستی وانگە لە ژێر ناوی بانگەوازی وانگە بە ناوی «بانگەوازێک لە وانگەی ئەدەبی نوێمان»، بۆ یەکەم جار لە ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارەی 15، ساڵی یەکەم (25/4/1970) لە (سلێمانی) بڵاو بۆوە. بانگەوازی وانگە لە ژێر دروشمی (وتەی نوێ، بیری نوێ، کرداری نوێ) بە واژۆی شەرکەت بکەس،حسێن عارف، جەماڵ شارباژێری، جەلال میرزا کەریم و مەم بۆتان، لێشاوێک لە نووسین و لێکۆڵینەوە و ڕەخنەی ئەدەبی هێنایە ئارا. شەرکەت بکەس ئەگەڕێتەوە:"لە دووا بڕیاوکردنەوەی بەیاننامەی وانگە لە ڕۆژنامەی هاوکاری خەڵک بۆ خوێندنەوەی ئەم ڕۆژنامە سەفیان ئەکەشا"!!(7) هاوکات لەگەڵ لایەنگرانی زۆرینەی ئەم ڕەوتە، جەماعەتێک لە نووسەران کە لایەنگری چەپی کلاسیک بوون، بەرهەڵستی بۆچوونەکانی گرووپی وانگە لە ئەدەبیات بە تایبەتی و بەگشتی چەمکەگەلی سیاسی_کۆمەڵایەتی ئەو نووسەرانە بوونەوە. بە واتایەک ئەم ڕەوتە ئەگر لەلایەن بەشکەوە پەسندکرابوو، لەلایەکیشەوە جەماعەتی چەپی سیاسی بەرەنگاری دەبوونەوە.

وانگە کە دروشمی «ئەدەبیات بۆ هەڵکەوتە(نوخبە)ی» لە قاو ئەدا کەوتە ژێر ڕەخنەی چەپی کلاسیکی ئەو سەردەمە کە ئەدەبیاتی بە شێوازی ئەدەبی ئیستالینی لە بازنەی ریالیزمی سۆسیالیستی و شۆرشگیرانە ئەخوێندەوە و نووسەرانی وانگەیان بە(وردە بۆرژوا) ناو ئەبردو و بیری (روانگەچییەکانیان بە بیری کەم سنووری نەتەوی ئەژمارد. هەبەت ئەم نوخبەگەرایی لە شێعری وانگەدا سیفەتێک بوو کە ڕەخنەگرانیان بە شێعری وانگەیان ئەدا، بەکار هێنانی زمانی ئاسایی خەڵک یەکێک لە شێوازەکانی شێعری وانگە بوو، ئەمە بە باشی لە شێعری (شەقامی کچان)ی شەرکەت بکەس دەرئەکەوێت(8). بەگشتی ئەتوانین بڵێین بڕیارەکانی گرووپی وانگە لەم چەند بیرکەیەدا

کبەند کەیەن:(ئەدەبی بی‌سنووری-جیهانی، بانگەشە بە ئەدەبی کوردی هاوچەرخ و مدرن کردنی ئەو، بەرجەستەکردنی بیری نەتەوەیی، باوەر بە ئەدەبی هەمەرەنگ، ئەدەبی دروی مژوو و سەقام گیر لەسەر بنچینی خی، هەنانە ئارای بابەتی رەمزی و سیمبلی لە زمان‌دا، دەرچوون لە ئاستی تەقلیدی زمانی پشووی شعر، هەنانە ئارای وەنای تازە بە ناو شعر). ئەم چەمک و بیرکانە لە ئاستی زماندا خیان ئەنواند. بە وتەی شرکە بکەس:"وانگە زەنگکی ناو زمان بوو یان اچەنینک بوو لەو جەستەیەدا، هاوارک بوو بە نوکردنەوە" (7). گرووپی وانگە بوایان وابوو،«دواجار نابە شاعیر بە دزەرەوەی چەند کیشوەرکی دوژمن و دست دابنرت، بەکوو شاعیر خوقنەری چەند دنیایەکی نویە کە لگە ئەو دنیایەدا سزداری هەیە و لە پناوی‌دا دەمرە، تەنیا لەوەدا شاعیر دەتوانی بە هەمنی و ئاشتی پاکەوە، دوور لە جیهانی پیلانگران و کوشتن».

شعری (کچ)(1975) لە شرکە بکەس وەکوو نموونەی بەرچاوی ئەم ەوتە لە شعری کوردی دەتەئەژمار. کاریگەری شاعیرانی نوخوازی عرب، وەکوو محموود دەرویش، ئەدنیس و فازعەزاوی لەسەر شعری بکەس ەنگدانەوەی لە دیوانی کازیوە و سروودی کوی بەرچاوتر دەبتەوە.

هەرچەن زمانی شعری وانگە- _بە وتەی خنگران و لە بە جگا بە وتی خیان-_ بە خەکی ئاسایی نەبوو، بەام لە رووی رزمان و پاکردنەوەی فەرهەنگی کوردی لە وشەی بیانی و دەستبردن بە خەیا و وەنەی شعری و وەنا هونەرییەکان، داهەنانی بەرچاویان کرد. هاتنە ئارای گرووپی وانگە لە دەیەکانی حەفتا بوو بە هی شقاندن و گیان پیدانی نو بە ئەدەبی س و پەک کەوتووی ئو سەردەمە، واتە گیانکی نوی بە وژەی کوردی بەخشی. هەر ئەم مانیفستە دەرگایەکی نو بە ەخنەی ئەدەبی کە تا ئەو کات بوونی نەبوو ئاواە کرد و دەستەواژە و بیرکەی نوی خنی ئەو سەردەمانی ئەدەبی جیهانی هەنایە ناو بازنەی وژەی کوردی. شعری وانگە توانستی ئەوەی هەبوو ترس لە کن باوەکان بشکنت و لەسەر پرسی ژن هەبدات و بانگەوازکی بورانە وەک « ئەی قەەمە نەترسەکان یەکگرن» دەرکات.

کفری:

لە شەستەکانی سەدەی بیستەم گروپێکی لاوی بەهرەمەند لە شاری کفریدا پەیدابوون کە زیاتر سەرقاڵی خوێندنەوەی ئەدەبی و نووسین لەم بوارەدا بوون تا بیرکۆیەکی سیاسی، دواتر ئەم کۆمەڵە بە گرووپی کفری ناسرا و ڕۆڵی بەرچاویان لە نوێگەری خوێقاند، و کاریگەری زۆریان لەسەر گەنجان و لایەنگرانی ئەدەبی دانا. هەرچەندە ئەوان مەژووی دروستبوونیان بۆ زۆر دوورتر دەگەڕێنەوە، بەڵام مانیفێستی ئەم گرووپە لە 14/7/1971 لە کۆنگرەی دووهەمی نووسەرانی کورد لە هەولێر بە واژۆی (لەتیف هەڵمەت و فەرهاد شاکەڵی) بڵاو بۆوە. لەتیف هەڵمەت دەڵێت:"لەئامادەیی کفری ڕۆژی هەشتی شوباتی 1965 گرووپی کفری دامەزرا". ئەگەرچی بەیاننامەی دامەزراندنیان واژۆی دوو کەسی لەسەر بوو، بەڵام ئەوان نکۆی لەوە ناکەن کە لەبنەڕەتدا بریتی بوونە لە پێنج کەس(لەتیف هەڵمەت، فەرهاد شاکەڵی، لەتیف حامد، سەلام داماو، ئەحمەد شاکەلی).(٩) هەڵمەت لەم بارەدا دەڵێت:"من و شاکەلی بەیاننامەیەکی دەستخەتمان بەسەد نوسخە دابەشکرد بەسەر ئەندامانی بەشداربووە دووەم کۆنفرانسی یەکێتی نووسەرانی کورد کە لەهەولێرساز کرا. بەڵام هیچ گۆڤار و ڕۆژنامە و بڵاوکراوە و کەناڵێکی ڕاگەیاندنی ئەو سەردەمە ئامادە نەبوو ئەو بەیاننامەیەمان بۆ بڵاوبکاتەوەی چونکە هەردووکمان و بەیاننامەکەشمانیان بە ئاژاوەچی و ئاژاوەگێڕ دەزانی)(١٠). ئەم مانیفێستە بەناوی (شێتەکان/سەرنج/هەوێست/پڕۆژە) لە ساڵانی دووای لە چەن گۆڤار بڵاو بۆوە.

گرووپی کفری تۆخ گرووپێکی ئەدەبی بوون و بەشێوەی ڕوانگە سەرقاڵی کێشەگەلی سیاسی نەدەبوونەوە هەر بۆیەش لەو سەردەمانەدا بە نیسبەتی گرووپی ڕوانگە لە پەراوێز کەوتن. ئەم لە پەراوێز کەوتنە زیاتر بۆخاتری نەبوونی دەم و دەزگای ڕاگەیاند و گۆڤار و ڕۆژنامەی بەردەستی جەماعەتی کفری بوو، لەلایەکیترەوە هەروەک باسمان کرد گرووپێکی کفری گرووپێکی تۆخ ئەدەبی بوون و بەنیسبەتی ڕوانگە هەڵوێستی سیاسیحیزبییان نەبووە،هەر بۆیەش دەزگا حیزبییەکان زۆر خێرا تێنەدەگەیاندن. لەتیف هەڵمەت دان بەوە دەنێت و دەڵێت:"هەکارەکە ڕاگەیاندن نەبوو بەکو ئەوە ئەمە بووین دوور بووین لەئایدیالۆژیا ئەوەش وایکرد فەرامۆش بکرێین و ئاوەمان لێ نەدرێتەوە"(10). ئەو گرووپە لەمیدیای کوردیدا بەتایبەت لەدوای بەیاننامەی یانزەی

ئازاری 1970 نەیانتوانی سوود لەمیدیای ئەو سەردەمە وەر بگرن.

لە پەراوێز کەوتن و مەیلی بەگرانکاری لە وێژەی کوردی دا تا ئادەیەک ناکۆکی نێوان دوو گرووپی ڕوانگە و کفری ساز کرد. ئەویش دەگەیشتەوە سەر ئەو کێشەیەی کە کام گرووپ زووتر دەستی بەنوێخوازی لە ئەدەبیات کردوە؟!. بەڵام کاتێ قسە لەکۆنترین مێژووی تازەگەری ئەو قۆناغە دەکرێت لەتیف هەمەت بەگەیەك دێنێتەوە کە گرووپی کفری بەر لەڕوانگە دەرکەوتوون بۆ ئەوەش دەڵێت:" دیوانی (خوا و شارە بچکۆلەکەمان) پێش ڕوانگە بڵاوبۆتەوە") (٩). قسەکردنی هەمەت لەبارەی مێژووی ئەم گرووپە پەیوەستە بە بەرهەمەکانی خۆیەوە، کە دیوانی (خوا و شارە بچکۆلەکەمان)ی بەر لەڕاگەیاندنی ڕوانگە بڵاوکردۆتەوە. ئەم کتێبەی هەمەت بۆ ئاشکرایی تازگەری تێدایە کە حەتا جەماعەتی ڕوانگە دانی پێدادەنێن.

شاعیرانی ئەو گرووپە بڕوای تەوایان بەوە هەبوو کە پێویستە ڕەخنەکی نوێ لە جەستەی ئەدەبیاتی کوردی بکرێت. ئەم مەبەستە لە مانیفێستەکەیان ئاوا باس دەکرێت: «هەبەستی کوردی هێشتا دیلی ئەو قاوغەیە کە هەر بە منداڵی کراوەتە پێلانەی، کاتی ئەوە هاتووە کە شێوشێك بەرپابکەین بەسەر هەموو ئەو دەستوور و یاسا و ژمانەدا کە تاکوو ئێستا هەبەستی کوردی شەتەکداوە، گیانیش بۆ شێش نابێت». بیرکە و بۆچوونەی کفری بەرەوروی هەخنە و سەرنجکی زۆر لەلایەن شاعیران و هەخنەگران بوە. هەخنەگرانی کفری بەتایبەتی ئاماژەی بەو خاڵە سەرەکییە لە مانیفێستی کفری دا دەرکەرت کە تێیدا هەتکردنەوەی بەرهەمەکانی پێش خۆیان لە قاو ئەدا،« دەسا با بە بێ ترس، دان بەوەدا بنێین کە هەرچیمان هەیە تەنها تاقیکردنەوەیەکی سەرنەکەوتووە، بێیە ئەمەش کەلەپووری هونراوەییمان بەشێوەیەکی گشتی بەدواوە ئەدەین و لێی یاخی ئەبین و سزای پشتگوخستن و بەرەڵاکردنی بەسەردائەدەین ». هەمەت لەمبارەوە ئاماژە دەکات:"ئەمە بڕوامان وابوو کە کورد هیچی نییەو دەبێت ئەدەبی کوردی لەئەمەوە دەست پێبکات" (١٠).

داکار:

شێعری کوردستانی ئێران لە دووا کۆچی سواره ئیلخانی زاده، کەسێکی وەها لێهاتوو و بە توانستی،لێ فەزای شێعری ئەزموون نەکرد. هەر بێیە کەوتە ژێر کاریگەری شێعری ئەو دیوی کوردستان

بەتایبەت گرووپی ڕوانگە_ هەڵبەت کاریگەر شاعیرانی وەکوو ڕەفیق سابیر و پەشۆیش لەو سەردەمە زۆر بوو_. کاریگەری شێعری باشوور تا ئەو ڕادەیە بوو کە زۆربەی شاعیرانی کوردستانی ئێران قەیران و کارەساتەکانی کوردستانی عێراقیان بە شێعر ئەنووسییەوە(بۆ نموونە دەیان شێعر لەسەر کیمیابارانی هەڵەبجە دەهێنراوە،بەڵام باسی کیمیا بارانی سەردەشت و نەدشۆ نەدەکرا!!). ئەم کاریگەریە تەنیا لەبەرهەمبەر بابەتی شێعریدا نەبوو، بەڵکوو لە فۆرم و تەنانەت بەکار هێنانی وێنای شێعری و وشەی شاعیرانیشدا خۆی ئەنواند. سوژەی شێعری کوردستانی ئێران هەمان سوژەی ئەنفالکراوی شاعیرانی باشوور بوو. ئەم هەوتە تا ساڵانی دەیەی حەفتای هەتاوی(دەیەی نەوەدی زایینی) بەردەوام بوو. ئاشنایی کەمەڵێک شاعیری گەنجی ئەو دەم لەگەڵ قوتابخانە و چەمکگەلی فیکری ڕۆژئاوا _ پاش پێکهاتەخوازی، هیرمەنۆتیک، بنەماشکێنی و…_، بوو بە هۆی هەست کردن بەم کەموکوڕیە لە شێعری کوردستانی ئێران، وە لە هەوڵی دەرەتانێک لەو فەزا تەقلیدییە بەرهاتن. ئەم جەماعەتە کە لە مەڵێوان هەڵکەوتن، لە ماوەی نزیک بە دوو ساڵ دەستیان بەداهێنانی نوێ کرد و بە نووسینی مانیفێست لە هەوڵ و تەقەلای خوێندن و ئاوگۆڕی لەو فەزایە هاتن. مانیفێستی ئەم جەماعەتە بە ناوی مانیفێستی شێعری جیاواز «داکار»، لە ساڵی 1998 لە حەوتەنامەی سیروان بە واژۆی 9 کەس بڵاو بۆوە. ئیبراهیم ئەحمەدی نیا وەکوو یەکێک لە نووسەرانی ئەم مانیفێستە لەو وتاری (خوێندنەوەیەک بۆ بەیاننامەی شیعری پێشڕەوی کوردی (داکار)) دەڵێت:"لە ١٧/١١/١٩٩٧ دا بەیاننامەی سەرتایی داکارمان نووسی وچوار کەسی واژۆمانکرد(ئازاد ڕستەمی، ئیبراهیم ئەحمەدی نیا، بەهزاد کوردستانی، پەرویز ئەحمەد- کە دوای چەند مانگێک گۆڕاوە بۆ سەلەمانی)، شەش مانگ دوای ئەوە بەیاننامەی داکار نووسرا (11)"ئەحمەدی نیا لەم وتارەدا درێژەی ئەم باسە ناگرێت کە هۆی چییە مانیفێستەکە واژۆی 9 کەسی پێوەیە دیارە لە حاڵێک دا هەر ئەم چوار کەسە (ئازاد ڕستەمی، ئیبراهیم ئەحمەدی نیا، بەهزاد کوردستانی، پەرویز ئەحمەد) نووسەران و پێشرەوانی ئەم داهێنانە بوون و لەو دووا بڵاوبوونەوەی مانیفێستەکەش شاعێرێکی وەهامان نەدی کە بەم شێوازەی داکار شێعر بهۆنێتەوە.

داکار لەم مانیفێستەیەدا بنەما فیکریەکانی لە سێ بابەتی بنەڕەتی کەبەندی دەکات:«گۆڕانکاری لە پێکهاتەی فیکریی شاعیر

و ماهییت و چییتی شیعر، کارکردی زمان به شوەیەکی جیا لە زمانی سواوی ئاخافتن و ئەدەبی سەردەم، گانکاری لە فرم و کشی شیعردا». لە مانیفستەکەی داکار هەو بە خدەرباز کردن لە هژمانی شعری کوردستانی ئەو دیویی بە روونی پوە دیارە. داکار وەکوو یەکەمین مانیفستی ئەدەبی کوردستانی ئران تا ماوەیەکی کەم جەماعەتک لە شاعیرانی سەرقالی خیەوە کرد کە لەوانە هەر واژە کەرانی بەیاننامەکە بەرچاو بوون. ئەم مانیفستە کە وەکوو هەر مانیفستک بانگەوازی پشرەوی و جیاوازی لە ئەدەبی پش و سەردەمی خی لە قاو ئەدا، تکەاوک بوو لە قوتابخانە فیکریەکانی رژئاوا-_ لە پکهاتەخوازی ا بگرە تا دەگاتە فەلسەفەی زمانی یاکوبسنی و دەروون شیکاری فریدی_-. هەر بیە بەشکی زر لە مانیفستەکە نایەتە خانەی یەک لایەنی قوتابخانکی تایبەت و شرڤی فەلسەفکی تایبتی پوە دیار نییە. بەکار هنانی ئەم گشت چەمک و بنەما فیکریانە کە هەریەک لە قوتابخانەیەکی فیکری تایبەت دەدون، بەپەلەیی و ناکامی زانستی نووسەرانی داکار لە هەسووکەوتی فیکری ئرووپا نیشان ئەدا. زانست بەسەر جیاوازیەکانی متدلژی، ئپیستمەلژی، و ئانتالژی پارادایمگەلی رژئاوا ئەم کشی تا ادکی زر چارەسەر دەکرد. هەر بەم شوە کە ئەحمەدی نیا دەیت:"نووسین و باوکردنەوەی داکار کارکی بەپەلە بوو" (11). بە گومان یەکک لە هیەکانی ئەم کەموکریە خرایی و بەپەلە نووسینی مانیفستی داکارە. لە باس و خواستی هی سەرنەکوتنی داکار- بەم شوازە کە وانگە و کفری سەرکوتن- ئکرت بە لایەنی جیاواز ئاماژەکەین کە لەوانە ئتوانین فەزایی مژووی ئەدەبی کوردستانی ئران و کوردستانی ئراق بت.

یەکک لە کشەکانی داکار باوبوونەوەی مانیفست پش باو کردنەوەی دەقکی شیاوی شعری کە هەگری گشت ئەو بەگانە بت کە داکار باسی لوە ئەکات، لە واقیع دا خونەر پاش خوندنەوەی مانیفستەکە هیچ دەقکی ئەوتی بیرنەدەکوتو کە بەم شوە دارژترابت. لەلایەکیتروە ئیدعا و ئارەزووی نووسەر بەمانای توانسی ئەو نییە!. واتە نووسر ئتووانت بیار درکات بام چند توانایی بجە گیاندنی ئو بیارانی هیە خی باسکی گرینگە!. هەر دوو گرووپی وانگە و کفری-_ بەتایبەتی کفری_- پش باوکردنەوەی مانیفست، کتب و دەق گەلکی ئەدەبییان باوکردبوە کە ەنگ و بی نوخوازی پاش

گرانی لەوە دەهات، بەڵام داکار جیا لە چەن شەعر، کتەب یان دەقەکی شیاویان ئارستەی فەزای ئەدەبی نەکردبوو . ئەم شەوازە واتە بەاوکردنەوەی دەقەوەکوو کەنەشەکی پەش دەرکردنی مانیفەست، ەەوتەکی هەمیشەیی مانیفەست نووسی بووە،- بە نموونە دادائیستەکان لە ساڵی 1916 تا 1921 حەوت مانیفەست و یەک پاشکەی مانیفەستیان بەاو کردوە کە بەردەوام لەو ساڵانەدا خەرەکی بەرهەم هەنان نو بوون و بە مانیفەست ئەم ەەوتەی خەیان پیناسە دەکرد-.

هەرچەند داکار نەیتوانی وەک کفری و ەوانگە ەەوتەکی سەقام گیر لە ئەدەبیات بنەتە ئاراو، بەڵام یەکەمین هەنگاوەکانی نوەخوازی پاش سواریان هەڵنایو. جەماعەتی داکار یەکم کەسانەک بوون کە دەستیان دا بە حەول و تەقلایەک بە دەزینەوەی دەرتانەک و دەربازەک لە هەژمەنییای شەعری باشوور. ئەم هەنگاوەی داکار تا ەادەیەک مەشکی خوەنەرانی بە وەنا و زمانی نو لە شەعر ئاشناکرد_بەتایبەت لە پەکهەنانی چەکانەکانی شەعریدا_-. پەشرەوی داکار لە ساڵانی دووای بوو بە هاندەری شاعیرانی رەژههەڵاتی کە هەستا، و لەو سەردەمە جیاوازی خەیان لە قاو ئەدەن و وەی ئەم پەشرەویەیان وەبەر دە کەوتوو. هەڵبەت تا چ ەادەیەک هەنووکە، شەعری شاعیرانی کوردستانی ئەران ئەم جیاوازیەی تەدا بەدی دەکرەت؟ و ئایا شەعر وەکوو شەعریەتی خەی تا چەندە لە دەقی ئەم شاعیرانە هەبوونی هەیە؟ و تا چ ەادەیەک دەقی ەەخنەی سەر نووسراوەکانی ئەوان هەڵگری چەمکەکی فیکری و بنەمایەکی فەلسەفی لە ەەخنەی ئەدەبیە، خەی باس و خواستەکی دیکەیە.

_____

سەرچاوە و پەراوەزەکان:

١).شرط مانیفیست. مرتضی پور حاجی. فصلنامە قال و مقال/ شمار یک
٢)مانیفیست و تلقی از آن گفتمان شعر مدرن و پسامدرن فارسی (علیرضا رعیت حسن آبادی). فصلنامه تخصصی نقد ادبی.سال ٨. شمارە١٣٩٤،٣١،.صص ٦٥-٩٠
٣.وەنەی شیعری لە ڵەبازی رەمانسی کوردی دا، عبدولقادر محەمەد ئەمین،. سلەمانی ٢٠٠٢،چاپ و پەخشی سەردەم
٤)ئاوەدانەوەیەك لەمژووی ئەدەبی کوردی ، حسەن بەفرین، رەژنامەی

کوردستانی نو.. 16/3/2011
٥) تەفیق فیکرەت و شاعیرە نەخوازەکانی کورد،.ئەحمەد تاقانە، هەولێر٢٠٠١، چاپ و پەخشی ئاراس
٦)" روانگە " و مژوویەک لە ململانێی ئەدەبی و سیاسیی نەوەیەک ئەدیب و نووسەری کورد
٧)وانگە…هەنگاوێك لەسەر رێگەی نوخوازی ،شرکە بکەس، رۆژنامەی کوردستانی نو، 9/12/2012
٨)دەروازەیەک بە ڕەخنەی ئەدەبیی کوردی، دکتەر هیمداد حوسێن..هەولێر.٢٠٠٧. چاپ و پەخشی موکریان
٩(گرووپی کفری وەك یەکەم مانیفەستی تازەگەری ئەدەبی ، نیهاد جامی ئەدەب و هونەر، رۆژنامەی کوردستانی نو 18/7/2012
١٠) بەیاننامە: کات وشوێن و شەقام ، لەتیف هەلمەت
(11خوێندنەوەیەک بە بەیاننامەی شیعری پەشەوی کوردی (داکار)، ئیبراهیم ئەحمەدی‌نیا، مەپەری ئاماژە.(amazhe.com)

مەرگی ڕەخنەی ئەدەبی … د.فوئاد رەشید

گوتاری ڕەشنبیری و فیکریی ئەوروپی، کەمەڕە چەمکی مەرگ ئامێزی بەرهەم هێناوە، بەو مانایەی بەزمان و زاراوەکانی (مەرگ) یان (کۆتایی) قسەی لەسەر نەمان یا کاڵبوونەوەی ڕڕەی چەندین دیاردە و بەهاو ڕەگەزی پێکهێنەری ژیانی مرۆڤ کردووە. هەر بۆ نموونە فەیلەسوفی ئەڵمانی فەردریك نیچە (1844 ـ 1900) جێی (مەرگی خوا)ی داوە و ڕەخنەگری فەڕەنسیش ڕڕلان بارت (1915 ـــ 1980) قسەی لە (مەرگی نووسەر) کردووە و لەسایانی شەستەکانی سەدەی بیستەمیشدا دەنگ و باسی (مەرگی ئەدەب) لەنێوەندە ڕڕشنبیرییەکاندا تاوتوێ کراوە(1).
لەڕاپەڕین و خێنیشاندانەکانی قوتابیان لەساڵی 1968 کە بەگشتی زەربەی زانکۆکانی ئەوروپای ـ بەتایبەتیش فەڕەنسای ـ گرتبوەوە، قوتابیان چەندین دروشمی وەك (مەرگی مامۆستا) (مەرگی قوتابی) یان ڕاگەیاندووە.

لەسەروبەندی هەرەسهێنانی سیستمی سیاسی وڵاتانی سۆشیالیستیدا، چەمکی (مەرگی ئایدیۆلۆژیا)ش پتر بانگەشەی بۆ کراوە.

ئاشکرایە مەبەست لە وشەی مەرگ لە پاڵا ئەم چەمك و زاراوانەدا، مەرگێکی جەستەیی و فیزیکی نەبووە، چونکە بەر لەهەر شتێك خودی هەندێ لە چەمکەکان بوونێکی ماددییان نییە. کەوابێت مەرگی هەر چەمکێك لەم چەمکانە ماناو مەبەستی خۆی هەیەو لەم کورتە نووسینەدا بەنیازنین لەماهییەتی ئەم چەمك و دروشمە مەرگ ئامێزانە بکۆڵینەوە، یاخود هەلومەرجی ئەو ژین و ژینگە جڤاکی و مەعریفییە دیاری بکەین کە ئەم تەرزە چەمکانەی هێناوەتە ئاراوە، بەڵکو دەمانەوێت نزیك لەم بابەتەوە، سەرنجێکی ڕەخنەی ئەدەبی بدەین و بڕۆین لەژێر کاریگەری و شوێنەواری ڕەوتی جێدانی مەرگی چەمکەکان و هاوشێوەی ئەم هەموو چەمکە مەرگ ئامێزە، ساڵانێکە بەزمانێکی مەرگاوی باس لەبارودۆخ و چۆنێتی و چەندایەتی ڕووی ڕەخنەی ئەدەبی دەکرێت و لەهەندێ لەسەرچاوە ڕۆشنبیری و فیکرییەکانیشدا بەگشتی باس لەچەمکی (مەرگی ڕەخنەی ئەدەبی) کراوە.

*** مەرگی ڕەخنەی ئەدەبی، چۆن و بۆچی؟**

ئەگەر چاوێك بەو سەرچاوە جیاوازانەدا بخشێنین کە چەمکی مەرگی ڕەخنەیان لەخۆ گرتووە، تێبینی دەکەین، چەمکەکە بەیەك ماناو مەبەست بەکار نەهێنراوە، بۆ تێگەیشتن لە مانا جیاوازەکانی چەمکی (مەرگی ڕەخنە) پێدڤییە لەبەکارهێنانە جیاوازەکانی وردبینەوە.
بەر لەهەر بیروبۆچوونێك دەربارەی چەمکی (مەرگی ڕەخنە) دەکرێ ئاماژە بەو خاڵە بکەین کە لەگەڵا سەرهەڵدانی چەمکی (مەرگی ئەدەب)، قسەکردن لەسەر مردنی ڕەخنە بابەتێکی چاوەڕوانکراو بووە، چونکە بەشێوەیەکی سەرەکی کاری ڕەخنە لەسەر تێکستی ئەدەبییە، کە ئەدەب بوون و ڕووی نەمانێت، ڕەخنە بەشێوەیەکی خۆبەخێی بوونی نامێنێت.

قسەکردنیش لەسەر مەرگی ئەدەب لەسەردەمی نوێدا پێوەندبووە بە پەرەسەندنی بەرهەمی تەکنەلۆژی و داهێنانی جۆرەها ئامێرو کەرەستەی پێشکەوتوو لەبوارەکانی گەیاندن و ڕاگەیاندن و پەخشکردندا، لێرەوە قسە لەسەر ئەوە کراوە کە تەلەفزیۆن و سینەماو سەتەلایت و (DVD) و (VCD) بوونەتە جێگرەوەی ئەدەب و جەماوەری دونیای ئەدەبیان بۆ خۆیان ڕاکێشاوە و پرسەی خوێندنەوەی دەقی ئەدەبییان بەشێوەیەك کزو لاواز کردووە، قسە لەسەر کۆتایهاتن و ماڵئاواییکردنی ئەدەب کراوە. پرۆفیسۆر (ئالڤین کرنان) لەکتێبەکەی خۆیدا (مەرگی ئەدەب

The Death of a literature) لەبەشی شەشەمیدا کە بەناونیشانی (تەکنۆلۆژیا و ئەدەب)ە لایەنێکی کاریگەریی کەرەستەو ئامرازە تەکنۆلۆژییەکانی خستۆتە ڕوو، کە چۆن تەنگیان بەبوونی (کتێب) و کردەی (خوێندنەوە) هەڵچنیوە(*).

بەمەبەستی دیکەش بەکارهێناوە، وەك:

یەکەم: هەندێ لە نووسەران و ڕەخنەگران چەمکی مەرگی ڕەخنەیان بەو مانایە بەکارهێناوە، کە تەرزە کارێکی ڕەخنەیی دی وەکو ئەتەرناتیڤێك سەر هەڵداوە و شوێنی ڕەخنەی گرتۆتەوە و (ڕەخنەی ئەدەبی) پێگە و جێگەی جارانی خۆی لەنێوەندە ڕۆشنبیرییەکاندا نەماوە. لەم چوارچێوەیەدا دەکرێ ئاماژە بەدوو جۆر کاری ڕەخنەیی دەکرێت:

أـ ڕەخنەی ڕۆشنبیری (Cultural Criticism):

لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا لەژێر کاریگەریی بیرۆبۆچوون و کارەکانی بزاقی (فۆرمالیستەکانی ڕووس 1915 ـ 1930) و میتۆدەکانی شێوازگەری (Stylistics) و (بونیادگەری زمانەوانی) (Structuralismc Linguistigue) و تیۆری شیعرییەت (Poetics) لای ڕۆمان یاکۆسبن (1896 ـ 1982) و تۆدۆرۆف (1939 ـ)، گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی بەشێوەیەکی سەرەکی پتر کاری لەسەر بنیاتی زمانی دەق دەکرد، ئەمەش لەو سۆنگەیەوە کە دەق بونیادێکی زمانیی سەربەخۆی داخراو و دابڕاوە لە چەمك و هێکارەکانی دەرەوەی خۆی، واتە (نووسەر و مێژوو و جڤاك)(2). کەواتە ئەم ڕەخنە دەقبەندییە بنیاتی زمانی دەقی لە ئاستی ڕستەدا دەپشکنی بەمەبەستی دۆزینەوە و دیاریکردنی ڕاڤەتەکانی شیعرییەت و ئیستاتیکای دەق.

ئەگەرچی ئەم جۆرە تێڕوانین و مامەڵەکردنە لەگەڵا دەقی ئەدەبی، لەمێژووی میتۆدەکانی ڕەخنەی ئەدەبییدا بەوەرچەرخانێکی دیارو گرنگ هەژمار دەکرا، بەو پێیەی بەکارهێنانی میکانیزمێکی نوێ بوو بە پشت بەستن بەزمانناسی نوێ و لەلایەکی دیکەشەوە، خودی دەقی کردبووە تەوەر و سەروەری گوتاری ڕەخنەی ئەدەبی، بەڵام لە قۆناغی (پۆست مۆدێرنیزمدا) پەرەسەندن و گۆڕانکاری بەردەوامی کایە مەعریفییەکانی نێوەندی ڕۆشنبیری و بواره زانستییەکانی سیمۆلۆژی و ئەنسرۆپۆلۆجی و سۆسیۆلۆجی و فرە ڕەهەندیی دیاردەکانی نێو دەزگاکانی ڕاگەیاندن و فشارو گوشاری کەناڵە جیاجیاکانی میدیا بەسەر ژیانی تاك و کۆمەڵگەوە هەموو ئەمانە، کاری ڕەخنەی ئەدەبی وەك بەرهەمێکی تاکرەهەندو دابڕاو لە سێنتەری ژیانی مەعریفی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی دەخستە بەرچاو. لەم

سەروبەندەدا تۆژینەوە جیاجیاکانی قوتابخانەی زمانناسیی دەق (Text Linguistics) مانایەکی نوێ و بەرفراوانیان بەچەمکی (دەق) بەخشی و تۆژەکانی میشێل فۆکۆ (1926 ـــ 1984) کاریان لەسەر پێکهاتەو ڕێڕەوی و کاریگەری چەمکی (گوتار Discours) دەکرد نەك دەق، هەروەها لێکۆڵینەوە لەو سیستمانەی کە لە پشتەوەی هەر گوتارێکدان. ئەمانە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە پەرەسەندنی تۆژینەوە ڕەشنبیرییەکان (Cultural Studies) هەموو ئەمانە و هەریەك بەشێوەیەك و بەسوود بینین لەبواری مەعریفی جیاواز زەمینەسازییان بۆ سەرهەدانی هەخنەی ڕەشنبیری کرد. ئەم هەخنەیەش ستراتیژییەتی کاری هەخنەیی لە گەڵان بەدوای شیعرییەت و ئەدەبییەتەوە گڕی بۆ گەڵان بەدوای سیستم شاراوە و نادیارەکانی هەناوی دەق کە پێچەوانەی هاڵەتی دەقەکەیە.

لەم کردەیەشدا دەق وەکو (سیستمێکی ئەدەبی تەماشا دەکرێت کە بەندە بە چوارچێوەیەکی (سیاق) دیاریکراوەوە، ئەمەش لەو هوانگەیەوە کە (هەخنەی ڕەشنبیری) پێیوایە دەقی ئەدەبی بەشێکە لەچوارچێوەیەکی مەژوویی و لەگەڵا هەگەزە پێکهێنەرە ڕەشنبیرییەکانی دیکەدا لەکارلێکردندا دەبێت(3).
بواری کاری هەخنەی ڕەشنبیری زۆر فراوانەو دەکرێ هەر دیاردەو هاڵەت و هەفتارو نەریت و هەماو مۆدیلێکی جل و بەرگیش ببێتە کەرەستەی کارکردنی و ئیشی خۆی لەسەر بکات. تەنانەت هەر بەرهەمێك لەدەرەوەی ئەدەب و ئیستاتیکاشەوە بێت. ئەم بڕچوونەیش زیاتر (فنسنت لیش) تیۆریزەکاری بۆ کردووە.

بەڵای هەندێ لەهەخنەگرانەوە، سەرهەدان و گەشەکردنی (هەخنەی ڕەشنبیری) بۆ خۆی لەخۆیدا، مردنی هەخنەی ئەدەبییە، بەو مانایەی کە هەخنەی ڕەشنبیریی پتر توانای خوێندنەوەی کەدو سیستم و گەمە زمانی و فیکرییەکانی گوتارە جیاوازەکانی نێو کۆمەڵگەی هەیە، ئەمە لەکاتێکدا ئەمە لەتوانای هەخنەی ئەدەبییدا نییە، چونکە تەنها سەرقاڵی هەهەندی ئیستاتیکی دەقی ئەدەبییە. بۆ نموونە ئەم جۆرە تێگەیشتنە لەگوتاری ڕەشنبیریی عەرەبیدا بەزەقی ئامادەیی هەیە، بەتایبەتیش لای نووسەرو هەخنەگری سعودی (عەبدوڵا غوزامی) کە جێدەستی لەم بوارەدە دیارە.
(غوزامی) زۆر ڕاشکاوانە قسەی لەسەر مەرگی هەخنەی ئەدەبی کردووە، بەو مانایەی هەخنەی ڕەشنبیریی جێگەی هەخنەی ئەدەبی گرتۆتەوە و میکانیزمێکی گونجاویشە لەم سەردەمەدا بۆ شیکردنەوە و دواندن لەسەر دیاردەو بەهاو هاڵەتە جیاوازەکانی نێو ژیانی کۆمەڵایەتی و

هونەری و سیاسی و تەنانەت ئەدەبییش، لەم ڕووەوە ناوبراو نووسینکی بەناونیشانی (ڕاگەیاندنی مەرگی ەخنەی ئەدەبی، ەخنەی ڕشنبیریش ئەتەرناتیفکی میتدییە) نووسیوە، پوختەی بچوونەکانی لەم بارەیەوە خستووەتەوو، بەر لەم کارەیش کتبکی سەربەخی بەناوی (النقد الپقافی) لەسای 2000 باوکردتەوە(**).
ئەگەرچی بەلای هەندێ لە توژەرانی ڕژاواوە وەك (فنسنت لیتش) هەردوو جری (ەخنەی ئەدەبی) و (ەخنەی ڕشنبیری) دوو بواری جیاواز و لەهەمان کاتیشدا هاوبەشیشن، بەام وەك دوو بواری هاودژی یەکدی تەماشای نەکردوون کە یەکیان مانای مەرگ و سینەوەی ئەوی دیکەیان بت.

ب ـ هەژموونی ەخنەی ڕژنامەوانی:

بیروبچوونکی دی لەو گشە نیگایەوە قسە لەسەر مەرگی ەخنەی ئەدەبی دەکات، کە لەم سەردەمەدا ەخنەی ڕژنامەگەری بە کەنا و ستایلە جیاوازەکەیەو، ووبەرکی زری لەگوتاری ڕشنبیریی گرتووەتەوە و ەخنەگری ڕاستەقینەو لەهاتوویش ئامادەبوونکی ئەوتی نییە، لەم میانەدا نووسەری عەرەب (فازا سوتانی) باس لەکتبکی ڕماننووسی بەریتانی (مارتن ئامس) دەکات کە چن ئەم ڕماننووسە، مردنی ەخنەی لە ئەمەریکاو ئەوروپا ڕاگەیاندووە و (ئامس) ئاماژەی ب ئەوە کردووە کە ئەم سەردەمە، نە سەردەمی تیرە ەخنەییەکانەو نەسەردەمی ەخنەی پراکتیکییە، بەکو ئەمڕ (ەخنەی ڕژنامەگەری) شونەی ئەمانەی گرتتەوە. ئەم جرە ەخنەیەش پتر پداچوونەوەی خراو خستنەووی کتبە لەدوو توی چەند سەرنجکی سادەو سەرپێدا. هەبەتە نووسینی ەخنەیی لەم شوەیەش پتر خزمەتی خونەرو ڕژنامەو گڕقارەکان دەکات، نەك بزاقی ەخنەی ئەدەبی(3).
کورت و کرمانجی ئەم جرەبچوونە دەیەوت بێیت، ئەمڕ لەم شڕشی تەکنلژیای ڕاگەیاندندا، لەبەردەم لافاوی چاپ و پەخشی هەمە چەشنەدا، دەلیقەیەك ب تیریزەکاری و توژینەوەی ەخنەیی قەبەو فرە لایەەیی نەماوەتەوە، بەکو ئستا کورتە نووسینی سادەو سەرنجی خودیی برەوی هەیە.

دووەم: گشەگیریی ەخنە لەنو دیوارەکانی زانکدا.

نزیك لەبچوونی یەکەم، هەندك لە نووسەران پیان وایە قەتیس بوونی ەخنە لەنو هڕەکانی زانکدا، یاخود لەنو ئەو گڕقارە ئەکادیمیانەی کە تەنها هەندك لەمامستایانی زانک دەیبنن، بەجرك لەجەماوەرو گوتاری ڕشنبیری دابراوە، وەك بڕی (ەخنەی

ئەدەبی) کۆچی دوایی کردووە. بیروبۆچوونی هەخنەگرو ئەکادیمیکاری بەریتانی (رۆنان ماکدۆناڵد) نموونەیەکی دیاری ئەم جۆرە تێوانینەیە. (ماکدۆناڵد) لەکتێبێکیدا کە لەم ساڵانەی دواییەدا بەناونیشانی (مەرگی هەخنەگر) بڵاویکردۆتەوە قسەی لەسەر مەرگی هەخنەی ئەدەبی کردووە.
نووسەرو هەخنەگری عەرەب (فەخری ساڵح)(4) لەخستنەووی کتێبی (مەرگی هەخنەگر)دا دەڵێت، (رۆنان ماکدۆناڵد) لەم کتێبەیدا قسەی لەبزاقی هەخنەی ئەدەبی بەریتانی کردووە و ئاماژەی بەوە کردووە کە ئەم بزاقە ئێستا و کاریگەرییەکەی لەنێو خوێنەراندا زۆر کزولاواز بووە و تەنها لەسنووری هەڵی موحازەراتی زانکۆدا ماوەتەوە.

کەسانی هەخنەگری ئەکادیمیش بەناوی پسپۆرییەوە تەنها سەرقاڵی لایەنێکی دیاریکراوی تۆژینەوە ئەدەبییەکانەو هیچ بەشداری و چالاکییەکی لەگۆڤار و ڕۆژنامەکاندا نییەو لەدنیای خوێنەران و بینەران دابڕاوە.
(ماکدۆناڵد) لاوازیی هەڵی هەخنەگری بەریتانی بۆ ئەوە گەڕاندۆتەوە کە ئەمڕۆ نووسینی سەرنجی هەخنەیی سەرپێی و سادە و ساکار زۆر بەربڵاوە و زۆریی و کراوەیی سایتەکانی ئینتەرنێتیش ـ بۆ سانسۆر ـ زەمینەیان بۆ ئەم جۆرە نووسینانە خۆشکردووە.

سێیەم: نەبوونی بەرهەمی هەخنەیی هەسەن:

هەندێ جار نەبوونی کاری هەخنەیی بابەتی و زانستیانەی تەکمە کە دیدو ڕوانینێکی هەخنەیی نوێ و کاریگەر لەخۆ گرتبێت، وای لە هەندێك کردووە، قسە لە نەمان و مردنی هەخنەی ئەدەبی بکەن.
ڕۆمانووسی عێراقی (ئەحمەد سەعداوی) لە نووسینێکیدا بەناونیشانی (هل وصل النقد فی العراق الی نهایته الگبیعیه؟) بەشێوەیەك قسە لەسەر نەبوونی تۆژینەوەی هەخنەیی دەکات، لەدوا دێڕی وتارەکەیدا دەڵێت ((پێویستە دان بەوەدا بنێین کە هەخنە لەڕۆشنبیریی عێراقیدا قۆی تەکەوتووە)).
(سەعداوی) لەم نووسینەیدا ئاماژەی بەچەند هۆکارێك کردووە کە بوونەتە هۆی کۆتایهاتنی یاخود قەبوونی هەخنە. وەك (نەبوونی گۆڤارو گرووپی تایبەت بە هەخنەی ئەدەبی، لەسایەی نەبوونی کاری هەخنەیی جیددی و بابەتییانەدا نووسینی ستایشکارانە زۆربووە، مامۆستایانی زانکۆ دوور لە داهێنان و نوێکاری تەنها بۆ (تەرقیە) دەنووسن، یاخود تەنها بەهەندێ لایەنی تیۆرییەوە سەرقاڵن،...) هۆکارەکان هەرچییەك بن، ئەوەی جێگای سەرنجە ئەوەیە کە لێرەدا چەمکی (مەرگی هەخنە) بەمەبەستی نەبوونی یاخود کەمیی کاری هەخنەیی

ەسەن بەکارهێناوە.

*** (مەرگی ەخنە) و ەخنەی ئەدەبی کوردی:**

بەر لەهەر شتێك دەمەوێ ئاماژە بەو خاڵە بکەم، کە بەپێی ئاگادارییم، نەمبینیوە نووسەرێکی کورد لە باسی بوون و نەبوونی ەخنەی ئەدەبی کوردیدا چەمکی (مەرگی ەخنە)ی بەکارهێنابێت، چونکە زۆرێك لەوانە لە گۆڤارو ێژنامە کوردییەکاندا کە باس لە ەخنەی کوردی دەکەن، دەێن (ەخنەمان نییە!!) جا بەچوونی خۆیان چۆن باسی مەرگی شتێك بکەن کە بوونی نییە؟!!
جێگای سەرنج و پرسیاریشە لەنێو ێژنامەگەری کوردیدا، بەچوونی وا هەیە لەساڵی (1968) قسە لە نەبوونی ەخنەی ئەدەبی کوردی دەکات(6) و کەسانی تریش هەن لەساڵی (2008) هەمان بیروبۆچوون دووبارە دەکەنەوە و دەێن کورد ەخنەی ئەدەبی هەر نییە(7)!!
هەبەتە بێ ساڵی (1968) گەر قسە لەسەر نەبوونی ەخنەی ئەدەبی کوردی بکرێت، ەنگە تا ادەیەك بەگەو بەهانەی خۆی هەبێت، بەڵام لەساڵی (2008) دوای بوونی دەیان کتێبی ەخنەیی، دوای پتر لە سەد ساڵی تەمەنی ێژنامەگەری کوردی، دوای بوونی پتر لە سەد نامەی ماستەرو دکتۆرا لەەخنەی ئەدەبی کوردیدا، تێ هەر بڵێیت و بڵێیت ەخنەی ئەدەبی کوردی لە ئاستی نەبوونداید!!
بەاستی ئەم جۆرە بۆیارانە، لەلایەك غەدرێکە لەمێژووی ەخنەی ئەدەبی کوردی و لەلایەکی دیکەشەوە نیشانەی بێئاگایی خاوەنی ئەم جۆرە بۆیارانەیە لەبەرهەمە ەخنەییەکانی تایبەت بەئەدەبی کوردی.

*** ئەدەب و ەخنە لەنێوان مەرگ و ژیاندا:**

ئەگەرچی لەمێژە باس لە مەرگی ئەدەب و شیعرو ێمان کراوە و دە پازدە ساێکیشە مەرگی ەخنەش چووەتە پاڵا چەمکە مەرگ ئامێزەکانی دی، بەڵام تێبینی ئەوە دەکرێت لەگەڵا ئەم هەموو دەنگ و باسە مەرگاوییانەدا، هێشتا دەقی ئەدەبی لەنێوەندە ێشنبیریی و جەماوەرییەکانیشدا ئامادەیی خۆی هەیە، لەم ێوەوە شاعیری ئەمریکی (دێناڵد هۆل) گوتوویەتی (گەرچی نزیکەی دوو سەد ساڵە باس لە مەرگی شیعر دەکرێت، بەڵام لەهەموو ێژێکدا شاعیرێکی نوێ لەدایك دەبێت و جۆرە دەقێکیش پێشکەش دەکات، رەزامەندی نەوەکانی داهاتوو بەدەست دەهێنێت)(8).
تا ژیان بەردەوام بێت، دەربڕین لەژیان (دەق)یش بەردەوام دەبێت، کە دەقیش هەبوو، ەخنەیش قسەو کاریگەری خۆی دەبێت، هەروەك چۆن لە تیۆری ئەدەبدا دەگووترێت (هەر قۆناغێك لەقۆناغەکانی گێانی جڤاك،

پەیوەندی ئیستاتیکی خۆی بەجیهانەوە لەڕێگای چەند ژانرو فۆرمێکی ئەدەبیی دیاریکراوەوە دەردەبڕێت)(9) ئاوەهایش دەکرێ بڵێین، هەخنەی ئەدەبییش لەهەر قۆناغێکدا ئامرازو ڕێبازی خۆی دەبێت و هاوکات لەگەڵ گۆڕانە زانستی و مەعریفییەکاندا، ئەمیش زمان و زاراوەی خۆی دەبێت و لەکارەکانیدا ستراتیژییەتی نوێ بۆ خۆی دیاری دەکات.
کەواتە ئەوەی لە ئاستە جیهانییەکەیدا تێبینی دەکرێت مردن و نەمانی یەکجارەکی ئەدەب و هەخنە نەبووە، بەڵکو چۆوە و شێوەی داشتن و بەرهەم هێنانی دەق گۆڕاوە، هەخنەیش زمان و کەرەستەی خۆی گۆڕیوە و میکانیزمای کارکردنی گۆڕانی بەسەردا هاتووە، ڕاستە لە قۆناغێك بۆ قۆناغێکی دی هەندێ جار ئامادەیی هونەرێك، ژانرێك ستایلێك، تەرزێکی کاری هەخنەیی یا کێبووەتەوە یاخود لەچاو هەگەزێکی دی زیاتر ئامادەیی هەبووە، ئەمانە هۆاهەتێکی سروشتی گۆڕانکاری و نوێکارییەکانی ژیانی مرۆڤن.

*** هەخنەگری کورد:**

پێم وایە لەسەروبەندی دەنگ و باسی ژیان و مردنی هەخنەی ئەدەبییدا، پێویستە هەخنەگری کورد تایبەتمەندێتی ژین و ژینگەی دەقی ئەدەبی کوردی و باری ڕۆشنبیری و مەعریفی گوتاری هەخنەی ئەدەبی کوردی هەچاو بکات و بەپشت بەستن بە ئەزموونی هەخنەیی میللەتانی دی و سوود بەبینین لە نوێترین تیۆرە زانستی و هەخنەییەکان، لە هەوڵی داشتنی گوتاری هەخنەیی بێت کە توانای شیکردنەوەی دەق و سەرجەم کێدو سیستمەکانی نێو گوتارە جیاوازەکانی ژیان و کۆمەڵگای هەبێت. هەر لێرەشەوە بەشیکردنەوەی بنیاتی بابەتی و ئیستاتیکی تێکستەکانی ئەدەبی کوردی، سیماکانی تایبەتمەندێتی دەقی کوردی بخرێتەڕوو، لەگەڵ ئەمەشدا لەم زەمەنی کێبوونەوەی بەها مرۆییەکان و قەیرانە ڕۆحییەکاندا، هەخنەی کوردی بە ئاراستەیەك کاری بۆ بکرێت کە دەقی کوردی جەخت لەجوانترکردنی ژیان و هەواندنەوەی تەمی خەمی تاك و کۆ بکاتەوە. ئەمە ستراتیژییەتی کارمان بێت، ئینجا لەشیکردنەوەی (یەکلاکێدا) یاخود لە شرۆڤەکردنی شیعرێکی میللیدا یان هەڵسەنگاندنی کلیپێکدا بێت، ئەمەیان کێشە نییەو گرنگ دیارخستنی ئەو کێدو سیستمانەیە کە لە پشتەوەی بەرهەمەکاندا حەشاردراون، تا بزانرێت چ جۆرە هاوئینێك لە پشتەوەیەتی و بزانرێت لەچی ئاستێکەوە هەوێداوە کاریگەری و خۆی بەسەر خوێنەرو بینەرو بیسەردا بەجێبهێڵێت، بۆ ئەوەی لەخزمەتی مرۆڤایەتی مرۆڤدا بیمەزرێنین.

_____

پەراوێزەکان:
1ـ الثقین کرنان، موت الادب، ت بدرالدیب، المجلس الاعلی اللپقافه، 2000، ص 13.
* ـ بڕوانه: هەمان سەرچاوه.
هەبەته لەم هەزارەی سێیەمەدا پتر باس لە کاریگەری کۆمپیوتەرو سایتەکانی تۆڕی ئەنتەرنێت دەکرێت کە جێرە مەترسییەکی نەك هەر بۆ (ئەدەب) بەکو بۆ خودی (کتێب) لەشێوە کاغەزەییەکەیدا دروستکردووه. لەم میانەدا (ڕۆجیس دێبرێ) ئاماژە بەوه دەکات کە ئەمڕۆ سەردەمی (شاشه)یەو بینین و بەرهەمی بینراو باڵا دەستەو لەنێو ئەم شێشه ئەلیکترۆنی و وێنەییەدا ئیدی (کتێب) و کاغەز) نەك هەر بایەخی نامێنێت، بەکو بوونیشی نامێنێت. ماڵپەڕی alghad.jo، بابەتی (عصر البلاغه الالکترونیه) ترکی علی الربیحو.
2ـ صلاح فچل، النقریه البنائیه فی النقد الادبی، ص 33، 333.
3ـ مجموعه کتاب، تحولات الخگاب النقدی العربی المعاصر، 2008، ص 1343.
**ـ لەم بارەوه بڕوانه: + عبدالله الغزامی، النقد الپقافی، المرکز الپقافی العربی، بیروت.
+ د. عبدالله الغزامی، د. عبدالنبی اخگیف، نقد پقافی أم نقد أدبی؟، دار الفکر، دمشق، 2004، ص 11، ص 64.
4ـ فاچل السلگانی، موت النقد، جریده الشرق الاوسگ (8526) 2/4/2008.
5ـ فخری صالح، موت النقد، سایتی Dar Alhayat.
6ـ أحمد سعداوی، هل وصل النقد فی العراق الی نهایته الگبیعه؟ جریده (المدی) (802) 1/11/2006 له سایتی AL-MAD Nespaper.
7ـ بڕوانه: حسین محمد سعید، أزمه النقد الادبی الکردی، جریده التخی (328) 2/8/1968.
8ـ بڕوانه: گۆڤاری هەڵمی کوردستان ژماره (464) 3/6/2008، ل 23.
9ـ بڕوانه: گۆڤاری (الفیصل) ع (241) 1996، ص 28.
10ـ عبدالمنعم تلیمه، مقدمه فی نقریه الادب، ص 123.

* لەم نووسینەدا بەگشتی سوود لە کتێبی (النقد الپقافی) عبدالله الغزامی بینراوه.
.